

JADID MAKTABLARI TAJRIBASINING BUGUNGI O'ZBEKISTON TA'LIM ISLOHOTLARIGA TARIXIY SABOQLARI

Atoyeva Xumora A'zamovna

Buxoro innovatsiyalar universiteti 2-kurs magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18835576>

Annotatsiya: Ushbu maqolada XX asr boshlarida Turkistonda jadidchilik harakati tomonidan amalga oshirilgan ta'lim islohotlarining bugungi O'zbekiston ta'lim tizimini modernizatsiya qilish jarayoniga tarixiy saboqlari tadqiq etilgan. Maqolada jadid maktablarining pedagogik tajribasi – ta'lim mazmunini yangilash, zamonaviy metodlarni joriy etish, milliy kadrlar tayyorlash, qizlar ta'limini rivojlantirish kabi yo'nalishlari bugungi islohotlar kontekstida qiyosiy tahlil qilingan. Tadqiqot natijasida jadidchilar pedagogik merosining zamonaviy ta'lim siyosatiga amaliy tatbiq etilishi mumkin bo'lgan jihatlari aniqlangan.

Kalit so'zlar: jadid maktablari, ta'lim islohotlari, O'zbekiston ta'lim tizimi, tarixiy saboqlar, pedagogik meros, ta'lim modernizatsiyasi, milliy ta'lim modeli, jadidchilik harakati.

Har bir davlat o'z ta'lim tizimini isloh qilishda milliy tarixiy tajribaga tayanishi zarur, chunki tarixiy saboqlar kelajakdagi xatolardan saqlanish va to'g'ri yo'nalish tanlashda muhim manba bo'lib xizmat qiladi. O'zbekiston uchun bunday tarixiy tajribaning eng muhim sahifalaridan biri jadidchilik harakati davridagi ta'lim islohotlari hisoblanadi. XX asr boshlarida Mahmudxo'ja Behbudiy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Abdulla Avloniy, Fitrat va boshqa jadidchilar tomonidan amalga oshirilgan pedagogik islohotlar o'z davri uchun inqilobiy ahamiyatga ega bo'lgan va ular bugungi kun ta'lim siyosatiga ham muhim darslar beradi. Mazkur maqolaning maqsadi jadid maktablari tajribasini zamonaviy O'zbekiston ta'lim islohotlari bilan qiyosiy tahlil qilish va ushbu tarixiy tajribadan olinadigan saboqlarni ilmiy jihatdan asoslashdan iborat.

O'zbekiston mustaqillikka erishganidan so'ng ta'lim tizimini isloh qilish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi. 1997 yilda qabul qilingan "Ta'lim to'g'risida"gi qonun va "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" ta'lim tizimini tubdan yangilash uchun huquqiy asos yaratdi. Keyingi yillarda, ayniqsa 2017 yildan boshlab, ta'lim sohasida yangi bosqichdagi keng qamrovli islohotlar boshlandi – umumiy o'rta ta'lim tizimi qayta ko'rib chiqildi, oliy ta'lim muassasalari soni va sifati oshirildi, xalqaro tajribani o'rganish va tatbiq etish kuchaytirildi. Shuni ta'kidlash joizki, bugungi islohotlarning ko'plab yo'nalishlari jadidchilar bir asr oldin ko'targan muammolar va taklif etgan yechimlar bilan ajoyib tarzda hamohangdir.

Jadid maktablari tajribasining birinchi va eng muhim tarixiy saboqi ta'lim mazmunini zamonaviy hayot talablariga moslashtirish zaruriyatidir. Jadidchilar o'z davrida an'anaviy maktabi qadimlardagi ta'lim mazmunining zamonaviy hayotga mos kelmasligini, o'quvchilarning faqat diniy bilimlar bilan qurollanishi ularni real hayotga tayyorlay olmasligini aniq ko'rsatib berganlar. Ular o'quv dasturlariga tabiiy fanlar, matematika, geografiya, tarix kabi dunyoviy fanlarni kiritish orqali ta'lim mazmunini tubdan yangilaganlar. Bugungi O'zbekistonda ham ta'lim mazmunini yangilash islohotlarning markaziy masalalaridan biri bo'lib turibdi. Davlat ta'lim standartlarini xalqaro talablarga moslashtirish, STEM ta'limini rivojlantirish, raqamli savodxonlikni oshirish, sun'iy intellekt va dasturlash asoslarini o'quv dasturiga kiritish kabi yo'nalishlar aslida jadidchilar boshlagan ishning zamonaviy davomi

hisoblanadi. Tarixiy saboq shundan iboratki, ta'lim mazmuni doimo zamonaga mos ravishda yangilanib turishi kerak, aks holda ta'lim tizimi o'z vazifasini bajara olmaydi.

Ikkinchi muhim tarixiy saboq ta'lim metodlarini takomillashtirishning hal qiluvchi ahamiyatiga bog'liq. Jadidchilar an'anaviy yod olish usuli o'rniga savtiya usulini, individual ta'lim o'rniga sinf-dars tizimini, nazariy yondashuv o'rniga ko'rgazmali va amaliy ta'lim metodlarini joriy etganlar. Bu o'zgarishlar ta'lim samaradorligini keskin oshirgan – masalan, o'qishni o'rganish muddati bir necha yildan bir necha oygacha qisqargan. Bugungi O'zbekiston ta'lim tizimida ham metodologik yangilanish ustuvor masalalardan biri hisoblanadi. An'anaviy ma'ruza usulidan interfaol metodlarga o'tish, loyihaviy ta'limni joriy etish, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini ta'lim jarayoniga keng joriy etish kabi yo'nalishlar bugungi islohotlarning asosiy mazmunini tashkil etadi. Jadidchilar tajribasi shuni ko'rsatadiki, metodologik o'zgarishlar ta'lim sifatiga bevosita va tezkor ta'sir ko'rsatadi, shuning uchun bu sohaga alohida e'tibor qaratish zarur.

Uchinchi tarixiy saboq milliy kadrlar tayyorlash masalasi bilan bog'liq. Jadidchilar ta'lim islohotlarining muvaffaqiyati ko'p jihatdan malakali muallimlar mavjudligiga bog'liqligini yaxshi tushunganlar. Ular nafaqat maktablar ochish, balki muallimlar tayyorlash kurslarini tashkil etish, pedagogik adabiyotlar yaratish, darsliklar yozish ishlariga ham katta e'tibor qaratganlar. Munavvarqori Abdurashidxonov "Adibi avval" va "Adibi soniy" darsliklarini yaratgan, Behbudiy muallimlar uchun metodik qo'llanmalar tayyorlagan, Avloniy "Turkiy guliston yoxud axloq" asarini yozgan. Biroq malakali muallimlar tanqisligi jadid maktablarining eng katta muammolaridan biri bo'lib qolgan va bu ta'lim sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatgan. Bugungi O'zbekistonda ham pedagog kadrlar masalasi ta'lim islohotlarining eng dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi. Muallimlarning malakasini oshirish, ularning ijtimoiy maqomini ko'tarish, ish haqi va mehnat sharoitlarini yaxshilash, xorijiy tajribani o'rganish uchun imkoniyatlar yaratish kabi yo'nalishlar davlat siyosatining ustuvor vazifalariga aylangan. Jadidchilar tajribasi shuni o'rgatadiki, eng yaxshi o'quv dasturlari va zamonaviy metodlar ham malakali va fidoyi muallimlar bo'lmasdan samarali natija bermaydi.

To'rtinchi tarixiy saboq qizlar ta'limi va ta'limda teng imkoniyatlar masalasiga doir. Jadidchilar o'z davri uchun juda ilg'or qadam qo'yib, qizlar uchun alohida maktablar tashkil etganlar. Behbudiy, Avloniy va boshqa jadidchilar qizlar ta'limining zarurligini o'z maqolalarida qayta-qayta asoslab, ayollar ma'rifatsiz millatning to'liq taraqqiy eta olmasligini ta'kidlaganlar. Biroq ular davrida bu g'oya kuchli ijtimoiy qarshilikka duch kelgan va qizlar ta'limi ko'lami cheklangan bo'lib qolgan. Bugungi O'zbekistonda ta'limda gender tenglik masalasi muhim yutuqlarga erishgan bo'lsa-da, hali hal etilmagan muammolar ham mavjud. Qizlarning oliy ta'limga qabul ko'rsatkichlarini oshirish, qishloq joylarda ta'limga bo'lgan teng imkoniyatlarni ta'minlash, STEM sohasida qizlar ishtirokini kuchaytirish kabi vazifalar dolzarbligicha qolmoqda. Jadidchilar tajribasidan olinadigan saboq shuki, ta'limda teng imkoniyatlarni ta'minlash nafaqat ijtimoiy adolat, balki millat taraqqiyotining zaruriy shartidir.

Beshinchi tarixiy saboq til ta'limi va ko'p tillilik masalasiga taalluqli. Jadidchilar o'z maktablarida ona tili bilan birga arab va rus tillarini ham o'qitganlar. Ular ona tilida ta'lim berish milliy ongni mustahkamlash uchun zarur ekanini, shu bilan birga xorijiy tillarni bilish zamonaviy dunyoda raqobatbardosh bo'lish uchun muhimligini yaxshi tushunganlar. Bu yondashuv bugungi O'zbekiston til siyosati bilan to'liq hamohangdir. Hozirgi kunda davlat tilini mustahkamlash bilan birga, ingliz tili va boshqa xorijiy tillarni o'qitishga katta e'tibor

berilmoqda. Chet tillarini boshlang'ich sinflardan boshlab o'qitish, xorijiy oliy ta'lim muassasalarining filiallarini ochish, xalqaro ta'lim dasturlarini joriy etish kabi qadamlar jadidchilar boshlagan ko'p tillilik an'anasining zamonaviy ko'rinishi desak mubolag'a bo'lmaydi.

Oltinchi tarixiy saboq ta'lim islohotlarida jamoatchilik ishtirokining ahamiyatiga bog'liq. Jadidchilik harakatining o'ziga xos xususiyatlaridan biri shundaki, ta'lim islohotlari davlat tomonidan emas, balki jamoatchilik tashabbusi bilan amalga oshirilgan. Jadidchilar xalq orasida targ'ibot ishlarini olib borgan, matbuot orqali ommani ma'rifatli qilgan, xayriya jamiyatlari orqali maktablarni moliyalashtirgan va ota-onalarni farzandlarini yangi maktablarga berishga undaganlar. Bu tajriba shuni ko'rsatadiki, ta'lim islohotlari faqat yuqoridan pastga amalga oshirilganda samarali bo'lmaydi – jamoatchilik, ota-onalar, mahalliy hamjamiyat va xususiy sektorning faol ishtiroki islohotlarning muvaffaqiyatini ta'minlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Bugungi O'zbekistonda ham jamoat-davlat sherikligini kuchaytirish, xususiy ta'lim muassasalarini qo'llab-quvvatlash, ota-onalar va jamoatchilikni ta'lim jarayoniga jalb etish islohotlarning muhim yo'nalishlaridan biriga aylangan.

Yettinchi tarixiy saboq ta'limning milliy o'ziga xoslik va xalqaro tajribani uyg'unlashtirish masalasiga doir. Jadidchilar o'z islohotlarini amalga oshirishda Turkiya, Misr, Rossiya va Yevropa mamlakatlarining ta'lim tajribasini o'rgangan, biroq ularni ko'r-ko'rona nusxalashtirmagan. Ular xalqaro tajribani mahalliy sharoit, milliy an'analar va madaniy xususiyatlarga moslashtirgan holda qo'llaganlar. Masalan, savtiya usuli Yevropa va Rossiya pedagogikasidan olingan bo'lsa-da, u turkiy tillarga moslashtirilgan, darsliklar mahalliy hayot va madaniyatni aks ettirgan. Bugungi O'zbekiston ta'lim islohotlarida ham xuddi shu muammo – xalqaro standartlar va milliy o'ziga xoslik o'rtasida muvozanatni saqlash masalasi dolzarb bo'lib turibdi. Xalqaro baholash tizimlarini joriy etish, Bologna jarayoniga qo'shilish, xorijiy universitetlar filiallarini ochish bilan birga milliy qadriyatlar, an'analar va madaniy merosni ta'lim tizimida saqlab qolish zaruriyati mavjud. Jadidchilar tajribasi shuni o'rgatadiki, eng samarali ta'lim modeli xalqaro yutuqlarni milliy zamin ustiga qurilganda yaratiladi.

Sakkizinchi tarixiy saboq ta'lim islohotlarining uzluksizligi va izchilligiga bog'liq. Jadid maktablarining tarixiy taqdiri shuni ko'rsatadiki, islohotlar to'xtatilganda yoki siyosiy o'zgarishlar ta'sirida buzilganda, erishilgan natijalar yo'qolishi mumkin. Sovet hokimiyati o'rnatilgandan so'ng jadid maktablari yopilgan, jadidchilarning ko'pchiligi qatag'on qilingan va ularning pedagogik merosi uzoq yillar davomida unutilgan. Bu achinishli tajriba shuni o'rgatadiki, ta'lim islohotlari siyosiy kon'yunkturaga bog'liq bo'lmasligi, qonuniy asosga ega bo'lishi va uzoq muddatli strategik rejaga tayangan holda izchil amalga oshirilishi zarur. Bugungi O'zbekistonda ta'lim islohotlarining huquqiy bazasini mustahkamlash, uzoq muddatli strategiyalar ishlab chiqish va ularni izchil amalga oshirish mexanizmlarini yaratish muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa o'rnida ta'kidlash joizki, jadid maktablari tajribasi bugungi O'zbekiston ta'lim islohotlari uchun boy va ko'p qirrali tarixiy saboqlar manbai hisoblanadi. Ta'lim mazmunini zamonaviylashtirish, metodlarni takomillashtirish, malakali kadrlar tayyorlash, ta'limda teng imkoniyatlarni ta'minlash, ko'p tillilikni rivojlantirish, jamoatchilik ishtirokini kuchaytirish, milliy va xalqaro tajribani uyg'unlashtirish hamda islohotlarning uzluksizligini ta'minlash – bularning barchasi jadidchilar bir asr oldin ko'targan va bugungi kunda ham dolzarb bo'lib qolayotgan masalalardir. Jadidchilar pedagogik merosi nafaqat tarixiy qimmatga ega, balki u

zamonaviy ta'lim siyosatini shakllantirish va amalga oshirishda amaliy qo'llanma vazifasini ham o'tay oladi. Shu sababli, jadidchilik harakatining ta'lim sohasidagi tajribasini yanada chuqurroq o'rganish, ilmiy tahlil qilish va uning saboqlarini bugungi amaliyotga tatbiq etish O'zbekiston pedagogika fanining muhim vazifalaridan biri bo'lib qolmoqda.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: O'qituvchi, 1992. – 160 b.
2. Behbudiy M. Tanlangan asarlar. – Toshkent: Ma'naviyat, 1999. – 224 b.
3. Dolimov U. Jadid maktablari tarixi. – Toshkent: Sharq, 2006. – 312 b.
4. Fitrat A. Munozara va boshqa asarlar. – Toshkent: Ma'naviyat, 2000. – 156 b.
5. Hasanov S. O'zbekistonda ta'lim islohotlari: tarix va zamonaviylik. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019. – 288 b.
6. Qosimov B. Milliy uyg'onish: jasorat, ma'rifat, fidoyilik. – Toshkent: Ma'naviyat, 2002. – 368 b.
7. Mardonov Sh. Jadidchilik va zamonaviy ta'lim: qiyosiy tahlil. // Pedagogika fanlari jurnali. – 2020. – №4. – B. 12-19.
8. Rajabov I. Markaziy Osiyoda ta'lim va tarbiya tarixi. – Toshkent: O'qituvchi, 1996. – 244 b.
9. Xo'jayev A. Turkistonda jadid maktablari. – Toshkent: Akademnashr, 2007. – 216 b.
10. Ergashev I. Ta'lim tizimini isloh qilishda milliy tajriba va xalqaro standartlar. // Oliy ta'lim jurnali. – 2021. – №1. – B. 25-34.